

NOTES SOBRE LA TRADICIÓ MANUSCRITA I IMPRESA DEL *LLIBRE D'AMIC E AMAT*

I. LES INCÒGNITES DEL «LLIBRE D'AMIC E AMAT». — La petita obra mestra de la mística lulliana, el *Llibre d'Amic e Amat*, tan difosa i comentada des dels seus orígens fins als nostres dies, serva encara el secret últim de les seves fonts, de la data i la raó íntima de la seva composició¹ i de la seva duplicitat de textos a partir de les primeres versions impreses. Moltes són les aproximacions obtingudes sobre els dos primers punts, però, com ja fa anys indicava Jordi Rubió en un article fecund i transcendent,² hom podrà difícilment fer una crítica constructiva sobre un text lullià si abans no ha estat suficientment estudiada, depurada i fixada la seva transmissió fins a nosaltres. És a l'esclariment d'aquest punt, estretament relacionat amb la tercera incògnita que assenyalàvem suara per

1. Sobre els tòpics de l'expressió mística lulliana i el *Llibre d'Amic e Amat* en relació amb les altres obres de Llull que «exposen míticament la teoria de l'amor de Déu», vegeu JORDI RUBIÓ, *L'expressió literària en l'obra de Ramon Llull*, «Obres Essencials de Ramon Llull», I (Barcelona 1957), 103-105, i Introducció a *Arbre de Filosofia d'Amor*, «Obres Essencials de Ramon Llull», II (Barcelona 1960), 13 ss. — Són diverses les fonts que han estat fins ara assenyalades al *Llibre d'Amic e Amat*: la mística sufí, la imatgeria trobadoresca, les reminiscències de les Escriptures, la mística medieval de tradició augustiniana. Tot aquest conjunt és exposat, però, d'una manera singular dins l'opus lullià, subjecte sempre a una rígida estructura lògica determinada per les regles de l'Art. Recordem l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, l'*Art amativa* i les *Flors d'Amors*. Al *Llibre d'Amic e Amat*, en canvi, la meditació sobre l'amor diví no és subjecta a cap fórmula aparent; sembla indicar-ho el mateix autor en els capítols 99-100 del llibre cinquè del *Blanquerna*: «Blanquerna [...] cogità que força d'amor no segueix manera com l'amich ama fortment son amat» (cap. 99), «[...] e mudava en sa oració novelles rahons, per tal que de diverses maneres e de moltes componés lo *Libre de Amich e Amat* e que aquelles maneres fossen breus [...]» (cap. 100). Aquesta llibertat en l'expressió ja és prefigurada en el cap. 79 en boca del mateix autor, en la figura de *Ramon lo foll*: «[...] vull ésser foll per donar d'Él honrament e honor, e no vull aver manera a mes paraules per força de gran amor [...]» i en el cap. 80, on apareixen també en boca del mateix Ramon expressions anàlogues a les del *Llibre d'Amic e Amat*.

2. JORDI RUBIÓ i BALAGUER, *Notes sobre la transmissió manuscrita de l'opus lullià*, «Franciscalia» (Barcelona 1928), 335-348.

resoldre encara en el *Llibre d'Amic e Amat*, que van adreçades aquestes notes.

És prou coneguda la tradició del *Llibre d'Amic e Amat* com a obra independent del *Llibre d'Evast e Blanquerna*. Si Ramon Llull la tenia ja escrita i la inclogué en la gran novella en afegir els llibres IV i V després de la renúncia de Celestí V o la desglossà i traduí al llatí posteriorment, és encara matèria opinable.³ El fet és que de molt bona hora foren considerades com dues obres distintes, i els inventaris d'obres lullianes, ja des dels més antics, així les reporten.⁴ Aquesta diversitat es reflecteix en la tradició manuscrita i impresa, molt més copiosa quant al *Llibre d'Amic e Amat* que a la novella completa. Això no obstant, en el breu *conspectus* que ens proposem de donar dels manuscrits i edicions del tractadet místic i de llurs relacions de dependència, considerarem conjuntament els de l'obra completa i els particulars de la seva cinquena part, per tal d'evitar possibles repeticions i digressions.

2. TEXTOS MANUSCRITS CATALANS. — El ms. hisp. 610 de la Staatsbibliothek de Munic ha estat considerat fins ara com el text millor i, com a tal, pres per base de les tres edicions modernes del *Blanquerna*.⁵ El ms. esp. 478 de la Bibliothèque Nationale de París, però, sembla més acostat a l'arquetipus. Tres motius ho fan suposar: 1) la millor lectura,⁶ en general, en casos de discordança entre l'un i l'altre, del manuscrit parisenc; 2) la coincidència amb la tradició manuscrita més primitiva, tant

3. Sobre aquest tema vegeu RUBÍO, *Introd. Arb. Filos. Amor*, n. 22. Afegirem que un ràpid examen dels versicles del *Llibre d'Amic e Amat* a la llum dels nous criteris de datació de les obres lullianes revelats pels recents treballs de F. Yates i R. Pring-Mill sobre l'ús de les figures elementals i el nombre de les dignitats divines, ens ha afermat en el caràcter primitiu en l'opus lullian del *L. d'Amic*. Entre altres els vss. 351 i 352 revelen la preponderància dels principis oferts per la teoria elemental en la recerca i demostració de la divinitat:

vs. 351: «Theologia e Philosophia, Medicina e Dret encontraren l'amich qui'ls demanà de noves si havien vist son amat. Theologia plorava, Philosophia duptava, Medicina e Dret s'alegraven. E és qüestió què signifiquen cascú dels quatre significats a l'amich qui va cerchar son amat.»

vs. 352: «Angoxós e plorós anava l'amich encerchar son amat per vies sensuais e per carreres entellectuals. E és qüestió en qual dels dos camins entrà primerament dementre cerchava son amat, ni en qual l'amat se mostrà al amich pus declaradament.»

4. Vegeu RAMON D'ALÒS, *Los catálogos lulianos* (Barcelona 1918), *passim*. Remarquem especialment el del 1311: *Liber bracherne*, i cinc anotacions més avall *Liber amici et amati*; el de Proaza del 1515: *Blanquerna magnus* i *Liber amici et amati*, etc.

5. Per a la descripció més detallada de manuscrits i edicions, vegeu *Libre d'Evast e Blanquerna*, IV (Barcelona 1954; ENC, LXXV), i RAMON LLULL, «Obres Essencials», I (Barcelona 1957), 119-122.

6. M'hauria plagut de poder donar ací uns exemples del distint grau de transmissió que manifesten, en els diversos manuscrits i edicions primitives, alguns versicles dels que per llur estructura reiterativa ofereixen més possibilitat de variants i interpolacions. Ho faré en una altra ocasió.

en francès com en llatí, enfront del manuscrit de Munic, que més aviat se n'allunya, per omissió o per amplificació; 3) el fet que el llenguatge provençalitzant en què és escrit⁷ pot donar a entendre que fou copiat directament de l'original lullian a Montpeller, on el mateix Llull declara haver compost el seu llibre.

La manca d'un estudi complet de la dispersió dels fons manuscrits disposats pel mateix Llull, no ens permet encara de puntualitzar la procedència dels textos que suposem més acostats als arquetipus, com són els que acabem de mencionar. Tot i haver de conjecturar sobre una cadena d'anelles no ben closes, també per aquesta banda el manuscrit de París sembla el més primitiu d'ambdós: prové de la Biblioteca dels Franciscans de Palma de Mallorca, de la qual era el volum 10 segons el catàleg publicat per Gottron,⁸ i degué sortir-ne potser per la desamortització dels béns eclesiàstics del 1835, puix que l'any 1877 es trobava ja a París en poder d'un particular. La procedència del *Blanquerna* de Munic, en canvi, indicada per Salzinger com de Barcelona —la qual cosa n'explica el llenguatge català-barceloní— fa pensar si seria una còpia feta per a ús de l'Escola Lulliana, al catàleg de la qual, dels voltants de l'any 1466, apareix efectivament un exemplar del *Blanquerna*. Aquesta còpia hauria pogut passar, com tantes d'altres obres, a Magúncia per a l'edició de Salzinger.

A la mateixa branca del manuscrit provençalitzant del *Blanquerna* de París pertany el *Llibre d'Amic e Amat* de la Biblioteca Municipal de Palma de Mallorca, ms. 1025 (*olim* RL 40), tant pel seu llenguatge provençalitzant també, com per les variants. És l'única versió en català independent que coneixem del *Llibre d'Amic* i es troba inclosa dins una miscel·lània d'altres obres de Llull.

3. TEXTOS MANUSCRITS Francesos.⁹ — La tradició manuscrita de les versions franceses del *Llibre d'Amic e Amat*, incloses, llevat d'una sola, en el text del *Blanquerna*, és fàcilment rastrejable. Totes deriven en darrer terme de la versió continguda al ms. franç. 24.402 de la Bibliothèque Nationale de París, procedent del llegat de Pierre de Limoges a la Sorbona. Hom ha suposat que aquest manuscrit era una versió feta pel mateix Pierre de Limoges, contemporani de Llull. La traducció correspon fidelment al text català del manuscrit esp. 478 de la mateixa biblioteca, abans esmentat. El *Blanquerna* francès de la Staatsbibliothek de Berlín, del segle XIV, procedent de la Cartoixa de Vauvert, és una còpia d'aquesta versió de

7. Vegeu JOSEP TARRÉ, *Los códices lullianos de la Biblioteca Nacional de París*, AST, XIV (1941), 181.

8. *El Catàleg de la biblioteca lulliana dels Franciscans de Mallorca*, BBC, VI (1920-1922), 160.

9. Vegeu TARRÉ, *Los códices*, per a llur descripció

Pierre de Limoges. Ho són així mateix, amb adaptació al llenguatge de l'època, els manuscrits francesos del *Blanquerna* de la mateixa Bibliothèque Nationale franç. 763, del segle XIV (amb el franç. 12.555, que n'és una còpia del XV) i el del *Llibre d'Amic* de la miscel·lània lulliana del XIV, ms. lat. 14.713.

4. TEXTOS MANUSCRITS LLATINS. — No coneixem cap versió llatina completa del *Blanquerna*. A la Biblioteca Marciana de Venècia (còdex CXCIII, class. III) n'hi ha una, incompleta, del segle XVI. Arriba sols fins al llibre II, cap. 49; no conté, per tant, el *Llibre d'Amic e Amat*. La tradició llatina d'aquesta obra és inclosa en els següents còdexs miscel·lanis, de contingut anàleg :

B. MARCIANA VENÈCIA Cod. cc, class. VI	B. AMBROSIANA MILÀ P. 198 sup.	STAATSBIBL. MUNIC Lat. 10553	STAATSBIBL. MUNIC Lat. 10525	B. MARCIANA VENÈCIA Cod. CXVI, class. III	B. UNIVERS. PÀDUA Ms. 1717
<i>Ars demonstrativa</i> (Montpeller 1275)	íd.	—	—	—	—
<i>L. propositionum secundum artem demonstrativam compilatus</i> (Montpeller 1257?)	íd.	íd.	íd.	--	—
<i>L. de XIV articulis catholice fidei</i> (Montpeller 1275?)	íd.	—	—	—	—
<i>L. super Psalmum Quicumque vult</i> (Roma 1285?)	íd.	íd.	íd.	íd.	—
<i>Liber Amici et Amati</i> (Montpeller 1283-1285?)	íd.	íd.	íd.	íd.	íd.
—	—	—	—	<i>Liber proverbiorum</i> (Roma 1296)	—
—	—	—	—	<i>L. de quinque sapientibus</i> (Nàpols 1294)	—
—	—	—	—	<i>L. Apostrophe</i> (Roma 1296)	íd.
—	—	—	—	—	<i>L. de anima rationali</i> (Roma 1296)

Dels dos grups en què hom ha classificat els còdexs que contenen diversos tractats lullians, sembla que aquesta sèrie de manuscrits pertanyen al dels reculls formats amb tractats compostos en dates acostades.¹⁰ És interessant d'observar, però, que a més, les obres dels quatre primers reculls pertanyen cronològicament al cicle de l'*Ars demonstrativa*, és a dir, d'obres encaminades a fer més pràctica i fàcil aquesta obra bàsica, i que s'estén, segons Carreras i Artau, des del 1277 fins a la composició de l'*Ars inventiva*, acabada a Montpeller el 1289. És clar que només les dues primeres obres entren directament dins el cicle evolutiu del sistema lullià, però si tenim en compte que l'*Ars demonstrativa* és principalment una art de conversió dels infidels, veurem que les dues següents (*L. de articulis* i *L. super Psalmum Quicumque vult*) hi són així mateix estretament relacionades. També els dos reculls anotats en darrer terme agrupen obres de composició pròxima en el temps, bé que no és tan clara llur relació ideològica. Allò que cal remarcar és que en tots els còdexs, amb l'única excepció del de Pàdua, el *Llibre d'Amic e Amat* va a continuació del *Super Psalmum Quicumque*, en el qual la figura de l'ermità *Blanquerna* té una part preponderant, i ambdues obres van unides sense solució de continuïtat com si l'ermità *Blanquerna* de cadascuna fos el mateix personatge.¹¹

Un sol text llatí del *Llibre d'Amic e Amat* no pertany a miscel·lànies lullianes: el contingut al ms. 516 (s. XIV) de la Bibliothèque de l'Arsenal de París. Es troba inclòs en un recull de textos místics procedent de l'Abadia de Sant Víctor de París. El text, però, respon a la mateixa família dels miscellanis.

Entre els textos llatins es troba un manuscrit que hom pot considerar fonamentadament procedent del suposat arquetipus. És el cod. cc, class. vi de la Biblioteca Marciana de Venècia, dedicat, sembla que per mà del mateix Ramon Llull, al dux de Venècia Pietro Gradenigo. La confrontació d'aquest manuscrit del *Llibre d'Amic e Amat* amb els continguts en la resta dels reculls miscellanis abans alludits ens ha permès d'afirmar la unitat de text de tots ells, salvats els consegüents errors de còpia. Per altra banda, coincideix també fonamentalment amb el text catalano-provençal del ms. esp. 478 de la Bibliothèque Nationale de París.

5. LES PRIMERES EDICIONS. — El *Llibre d'Amic e Amat* és una de les obres de Llull amb més tradició tipogràfica, ja des del principi del

10. Vegeu RUBIÓ, *Notes sobre la transmissió*, 9 i ss.

11. Ha estat sovint remarcada la predilecció de Llull per la figura de l'ermità *Blanquerna*. Apareix al *Llibre d'Amic e Amat* (1276-1278?), al *Llibre d'Evast e Blanquerna* (1283-85?), al *Quicumque vult* (1285?), i al *Llibre de meravelles* (1288-89). El *Llibre d'Evast e Blanquerna* és esmentat en la *Doctrina pueril* (1278?).

segle XVI. En aquesta sola centúria apareixen una edició catalana (*Blanquerna*), tres de llatines i una de francesa (*Ll. d'Amic*). Cap altra obra lulliana no pot presentar al final del XVI un elenc semblant de traduccions i edicions.

Les tres edicions essencials del segle XVI sobre les quals han estat reproduïdes totes les següents, tant de la novella sencera com de la seva cinquena part, fins a l'edició de les «Obres Originals» del 1914, són: les del *Llibre d'Amic e Amat*, en llatí, de París 1505, preparada per Jacques Lefèvre d'Étaples, i d'Alcalà de Henares 1517, per ordre del cardenal Cisneros, i la del *Blanquerna*, en català, de València 1521, duta a terme per Joan Bonllavi.

En un altre lloc i una altra ocasió¹² vaig exposar com l'edició del 1505 era feta damunt d'un text que no respon a cap dels manuscrits coneguts dels segles XIII-XIV, ni catalans ni llatins. Sobre aquesta edició parisenca fou duta a terme fonamentalment la d'Alcalà de Henares. Com ja vaig advertir, però, els editors d'Alcalà, que pertanyien segurament al nucli lullista aplegat entorn del cardenal Cisneros, amb l'escut del qual va encapçalada l'obra, tingueren a llur disposició altres manuscrits mitjançant els quals perfeccionaren en alguns indrets el text de Lefèvre. Quan el rocafortí Joan Bonllavi, professor a l'Escola Lulliana de Barcelona, emprengué, per comissió del canonge de Mallorca Gregori Genovart, l'edició primera del *Blanquerna* en català, aplegà a València, on la càtedra lulliana de l'Estudi General es trobava en plena florida des del 1505 per obra de Jaume Janer i Alfonso de Proaza, ben relacionats amb els nuclis lullistes de París i d'Alcalà, un bon nombre de manuscrits, segons es desprèn d'algunes advertències disperses per tota l'obra,¹³ i també evidentment les dues edicions del *Llibre d'Amic e Amat* del 1505 i del 1517, sobre les quals preparà fonamentalment l'edició del llibre V del *Blanquerna*.¹⁴

12. RAMON LLULL, *Llibre de Evasl e Blanquerna*, IV (Barcelona 1954; ENC, LXXV), Apèndix: *Versicles apòcrifs del «Llibre d'Amic e Amat»*, pàgs. 129-152.

13. A la portada, al capítol *De la passió*, fol. cxxvii, i al colofó del *Llibre de oracions e contemplacions*.

14. Segons diu en una de les advertències de la nota 13 «Hoc unum caput De passione in solo uno compertum est originali de multis quam habuimus». Aquest únic original és sens dubte el ms. 478 de París, l'únic en tota la tradició manuscrita del *Blanquerna* que el conté. Podem ara refermar-nos en aquesta sospita, puix que l'estudi directe del manuscrit ens ha donat gairebé la certesa que fou una peça fonamental en la preparació de l'edició prínceps del *Blanquerna*. Tots els bibliògrafs que han estudiat o descrit aquest còdex ja han advertit l'abundància d'anotacions manuscrites en lletra del XV i del XVI. Algunes són simples inscripcions ocasionals fetes als marges o a les guardes que no tenen relació amb el text. Les anotacions, però, més importants, i també més difícils de desxifrar, són les que es troben tot al llarg del *Llibre d'Amic e Amat*. Els folis que contenen aquesta part del *Blanquerna* han estat visiblement més manejats que la resta del còdex. L'estat del text revela que hom hi ha fet al damunt un treball intens de confrontació amb un o diversos textos més.

6. LA DUPLICITAT DE TEXTOS A PARTIR DE LES PRIMERES EDICIONS. — En el treball abans esmentat vaig començar d'estudiar el problema que amb l'aparició d'aquestes tres edicions sorgia en el text del *Llibre d'Amic e Amat*: el que elles donaven era, sobretot en la seva darrera tercera part, fonamentalment distint del que donaven els manuscrits trescentistes. En efecte, quaranta-cinc versicles d'aquests manuscrits (quaranta-un en les edicions del 1517 i del 1521) són substituïts per altres tants versicles més un, interpolats, i un cert nombre dels que romanen dels manuscrits primitius són sotmesos a una amplificació o paràfrasi. L'opinió de bons coneixedors de l'obra lulliana¹⁵ que declaraven difícil el judici sobre el caràcter apòcrif dels versicles interpolats, alguns dels quals poden ésser evidentment atribuïbles al mateix Llull, ens estimulà a seguir-ne el rastre en tots els manuscrits fins avui coneguts del *Llibre d'Amic e Amat*.¹⁶

Al fol. 74, col. 2 i al marge superior, en lletra cursiva del XVI, es troba efectivament la inscripció. «Multum oportet haberi aliud exemplar antiquum.» — El manuscrit no porta numeració original als versicles; a partir, però, del 20, i en lletra del XVI, comencen a aparèixer algunes xifres, i des del 351 n'hi ha encara una altra de suplementària entre parèntesis. La primera correspon a la de l'edició d'Alcalà, que és la mateixa que la de València; la segona és la de l'edició de París del 1505, ja he dit que aquest manuscrit, com tots els primitius, no conté els quaranta-sis versicles tinguts per apòcrifs. Doncs bé, llur manca és curosament marcada als marges, al lloc corresponent amb el mot *deest*, i, en canvi, els quaranta-sis autèntics que els supleixen porten una indicació consistent en una creu entre parèntesis. Per altra banda, un bon nombre de versicles porten afegitons en català, evidentment traduïts de les edicions de 1505-1517. — Aquesta sèrie de particularitats ens permet de suposar que en l'edició del *Llibre d'Amic e Amat* dins el *Blanquerna* del 1521, Bonllavi treballà especialment sobre el ms. esp. 478 de París. En diversos indrets del seu pròleg esmenta el *Llibre d'Amic* com una part important del *Blanquerna*; és natural que volgués polir-la i perfeccionar-la tot al possible amb «rich stíl de paraules com requir la majestat de la sentència qui tracta». Per aquest motiu, i a part els manuscrits, tingué en compte les dues edicions ja fetes, de París i d'Alcalà, avalades amb el prestigi de les dues escoles lullistes de què procedien. Comparant el text d'aquestes dues edicions amb el manuscrit bàsic s'adonà que hi havia una sèrie de versicles que sols es trobaven en aquelles i que venien a substituir-ne d'altres tants que precisament, i en general, li devien semblar massa conceptuosos, i també que alguns dels versicles que es trobaven en manuscrits i edicions eren més amplificats en aquestes. Per aquest motiu degué assenyalar curosament els llocs del manuscrit on calia afegir versicles i amplificacions trets de les edicions llatines i, després de traduir-los, els degué intercalar a la seva edició suprimint els primitius que no apareixien en llatí. — Aquest treball de *mise au point* realitzat sobre el ms. esp. 478 de París afegeix al seu valor intrínsec de peça fonamental en la conservació del text primigeni del *Blanquerna* i del *Llibre d'Amic e Amat*, el d'ésser una prova més de la relació existent entre les escoles lullistes valenciana, mallorquina i castellana. I esmentem també l'escola de Mallorca perquè, fins no suposant que hagués pertangut al canonge mallorquí Gregori Genovart, primer impulsor de l'edició del *Blanquerna*, el còdex hi degué en darrer terme pervenir. L'any 1715 figura, com hem dit, a l'inventari de la biblioteca del convent de Franciscans de Palma, i fent costat precisament a l'edició de la mateixa obra per a la qual tant havia servit.

15. Vegeu *Libre de Evast*, IV (Barcelona, ENC, 1954), Apèndix, nota 2.

16. Aprofitant llur examen i establiment de variants per a la preparació de la

Començant pel venerable manuscrit de la Marciana de Venècia, examinarem tots els més amunt esmentats i poguérem comprovar-ne, a part la inexistència dels quaranta-sis versicles interpolats, la identitat fonamental del text llatí a través del qual traspua el català primigeni. Degué ésser una d'aquelles traduccions de què parla Rubió,¹⁷ dictades a mesura que el traductor la confegia sobre el text català. La traducció llatina de les edicions 1505-1517 és totalment distinta de la d'aquests manuscrits. La seva llatinitat respon a l'estil dels humanistes del xvi, d'hipèrbaton molt marcat i rica en expressions conceptuoses que algunes vegades tradueixen inexactament el primitiu text català.¹⁸

He examinat també amb resultat negatiu tota la tradició catalana coneguda dels manuscrits del *Blanquerna* i del *Llibre d'Amic* més amunt relacionada. Dins aquest àmbit vaig estudiar també els versicles o resums de versicles continguts en les diverses *exposicions* conegudes del *Llibre d'Amic e Amat*.¹⁹ Confesso que en encetar aquest capítol vaig creure d'ésser en bon camí per a trobar el desllorigador del problema dels versicles interpolats. En efecte, en l'èxplicit de l'exposició més antiga que coneixem, continguda al ms. N. 250 sup. de la Biblioteca Ambrosiana de Milà figura la següent llegenda: «Ista expositio excerpta fuit ex magno volumine in lingua valentina composito per quendam discipulum Ray., inceptum Valentie mense decembris et finitum mense martii anni 1335. Laus Deo».²⁰ Sabem que València pels voltants de l'any 1335 fou un fogar d'espiritualisme lullià i hi veieren la llum un cert nombre d'apò-

tesi doctoral sobre l'edició crítica del *Llibre d'Amic e Amat* que tinc en curs de preparació.

17. *Notes sobre la transmissió*, pàgs. 3-4.

18. Vegeu-ne uns exemples :

- vs. 23: «Malalte fo l'amic, e pensava'n l'amat: de mèrit lo pexia e ab amor l'abeurava, en paciència lo colgava, d'umilitat lo vestia, ab veritat lo metjava» (ms. 610 Munic); «Infirmabatur amicus, amatus autem sollicitabatur in eum, cibabat eum meritis, potabat eum amore, cubabat eum in paciència, induebat eum humilitate, cum veritate medicabat eum» (ms. cod. CC, class. VI, Venècia);
- vs. 22: «Egrotavit amicus et erat in extasi et excessu, amatus ipsum gratia pascebat, amor ipsum potabat, in patientia ipsum iacere faciebat, humilitate ipsum induebat et veritate ipsum ducebat» (Ed. París 1505);
- vs. 36: «Consirós anava l'amich en les carreres de son amat, e encepegà e caech enfre spines, les quals li foren semblants que fossen flors e que son lit fos d'amors» (ms. hisp. 610 Munic), «Considerosus ibat amicus in uis amati sui et fortitudo corruens cecidit inter spinas que sibi erant similes floribus, eiusque lectus videbatur sibi esse amoribus» (ms. cod. CC, class. VI, Venècia);
- vs. 35: «Amicus ambulabat per semitas amati sui meditabundus et cespitavit et cecidit inter spinas que sibi vise sunt fuisse flores et quod essent amoris lectus» (Ed. París 1505).

19. Vegeu *Llibre de Evast*, IV, Bibliografia, pàg. 109, n. 4.

20. Veg. JOSEP TARRÉ, *Un quadrienni de producció lullística a València (1335-38)* (Palma 1951).

crifs. Fodia ésser possible que aquells versets interpolats que reflectien un espiritualisme alambinat en pervinguessin. A la vegada examinarem l'altra exposició, en català, aquesta existent a la Biblioteca Municipal de Palma de Mallorca, pertanyent al llegat de J. Ll. Garau i copiada l'any 1646 d'un text del 1492. El resultat fou l'establiment de la identitat d'ambdues, probablement la catalana traducció de la llatina,²¹ i la comprovació que el text dels versicles de l'obra comentada responia al dels manuscrits trescentistes.

Tampoc els diversos manuscrits de la versió francesa no ens donaren cap resultat positiu respecte a la gènesi dels versicles interpolats. Havíem suposat que Lefèvre, que coneixia l'existència de dipòsits d'obres lullianes a la Sorbona, al monestir de Sant Víctor i a la Cartoixa de Vauvert,²² els utilitzà per a les modificacions del text del *Llibre d'Amic e Amat*, però ni la traducció del *Blanquerna* al francès per Pierre de Limoges, llegada pel seu autor a la Sorbona el 1305, ni la còpia d'aquesta traducció de la Cartoixa de Vauvert, actualment a la Staatsbibliothek de Berlín,²³ ni l'altra còpia, trescentista també, de l'abadia de Sant Víctor, avui així mateix a la Nationale de París, no tenen cap relació amb el text modificat de l'edició de 1505.

En el petit estudi sobre els versicles interpolats que vaig publicar com a apèndix al vol. IV del *Blanquerna* de l'any 1954, ja advertia la possibilitat que fossin deguts al medi de Lefèvre d'Étaples a París, al principi del segle XVI. Avui, després de l'examen directe de tota la tradició manuscrita del *Llibre d'Amic e Amat* i de la comprovació de la no existència de cap manuscrit contenint els versicles interpolats, que apareixen, doncs, per primera vegada en l'edició preparada per l'humanista francès el 1505, penso que podem confirmar aquell criteri, més que més quan l'anàlisi interna dels textos interpolats que tenim iniciat, ens dona també l'evidència en el mateix sentit, i que l'advertència que feia el mateix Lefèvre al pròleg del *Liber de laudibus b. Virginis Mariae* de

21. N'estic preparant actualment l'edició i comentari.

22. «Caeterum bibliothecae nostrae libris eiuscemodi doctrinae sunt adornatae praesertim illa insignis domus Sorbonicae quae nobilissimum est in toto terrarum orbe tam nominatissimorum theologorum quam publicorum theologorum certaminum domicilium et ea quae ad aedem divi Victoris est. Chartusia insuper quae haud procul ab urbe Parisia sita est capsulis et arcisque id genus librorum refertis abundat. Quos sancti illi viri frequenter versant manibus fructum pietatis inde colligentes quos et petentibus suscepto chirographo liberaliter communicant.» De l'Epístola a l'arquebisbe Alfons d'Aragó, introductòria a l'edició dels *Proverbia Remundi. Philosophia amoris eiusdem* (Paris, Josse Bade i Jean Petit, 1516).

23. A la tantes vegades esmentada Bibliografia del vol. IV del *Blanquerna* (Barcelona 1954), 108, suposàvem, seguint una informació errònia, que el llibre cinquè del *Blanquerna* de Berlín es trobava en llatí. La lectura del microfilm del manuscrit ens ha confirmat que és en francès com la resta del text.

l'any 1499 («Quod minus, humile, depressum deiectumque propter stillum visum est, *aliquantulum erexi*, nichil de sententia mutans») ha d'ésser estesa al *Liber de Amico et Amato* de l'any 1505 i presa al peu de la lletra.²⁴

ROSALIA GUILLEUMAS DE RUBIÓ

Biblioteca Universitària, Barcelona.
Societat Catalana d'Estudis Històrics.

24. Donarem uns breus exemples de versicles interpolats en què es reflecteixen alguns temes del pensament pre-reformista de Lefèvre i els seus deixebles. La crisi de misticisme que travessava el grup d'humanistes parisenc els inclina vers la simplicitat i la condemnció de les excessives subtilitats en la vida religiosa (vegeu A. RÉNAUDET, *Préforme et humanisme à Paris pendant les premières Guerres d'Italie (1494-1517)* (París 1916), 166 ss.). Els pròlegs que el mateix Lefèvre posà a les seves edicions lullianes no manquen mai en la lloança a la simplicitat del seu autor («Neque item sermonis eius simplicitas vos avertat; qui enim nimium delicatas aures habent, presertim in iis que pertinent ad vite instituta, timeant ne sint de numero eorum de quibus beatissimus Paulus vaticinatus ait: Erit enim tempus quo sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus et a veritate quidem auditum avertent ad fabulas autem convertentur», *Lib. de laudibus*, 1499). Vegeu els dos versicles següents sobre el mateix tema:

vs. 335: «De simplicitate disputabant duo ad invicem. Unus dicebat: "Simplex est qui nichil scit". Alter dicebat: "Simplex est qui sine crimine vivit". Supervenit amicus et dixit: "Vera simplicitas est que magis fidem quam intelligentiam (in iis que supra se sunt) magnificat et que vana, superflua, curiosa et nimis subtilia et presumptiosa in iis que sunt amati mei summpere deuitat quia illa contraria sunt simplicitati".»

vs. 336: «Rursus ambo interrogauerunt eum si ergo scientia simplicium sit magna. Respondit: "Scientia magnorum sapientium ingens est acruus et pauca grana sed scientia simplicium modicus est acruus sed grana innumera, nam neque presumptio neque curiositas neque nimia subtilitas addit ad simplicium acruum". "Quid faciunt presumptio et curiositas?" Respondit amicus: "Vanitas est mater curiositatis et superbia et per curiositatem et presumptionem inueniuntur amati mei hostes sicut per simplicitatem eius acquiruntur amores".»

La condemnció pública de l'astrologia per la Facultat de Teologia de la Sorbona el 19 de febrer de 1494, a la sentència de la qual figurava precisament el text de sant Pau que Lefèvre addueix al fragment del pròleg del *L. de laudibus* que hem transcrit més amunt, té també el seu reflex en els versicles interpolats:

vs. 347: «Obuiauit amicus cuidam diuinatorio astrologo et interrogauit quid esset sua astrologia. Qui dixit: "Scientia ad sciendum futura". "Falleris", inquit amicus, "non est scientia sed scientie fallacia, necromantie et phitomantie velamentum, pseudo prophetia infamans summi opificis artificium, semper malorum nuncia, quam amati mei reprobant prouidentia loco malorum (que ipsa minatur) impartiens bona";»

vs. 348: «Ibat amicus clamans: "O quam vani sunt in mundo multi homines qui curiositatem sequuntur aut presumptionem nam per curiositatem incidunt in maximam omnium impietatem, nominibus Dei abutentes, malos spiritus tanquam bonos angelos exorcismis et imprecationibus inuocantes, nomina Dei et bonorum angelorum illis tribuentes et sancta prophanantes per caracteres, per figuras, per imagines. Per presumptionem vero omnes in mundo seminate sunt hereses". Et plorauit amicus vehementer propter tantas iniurias quas aduersus amatus committunt ignorantes homines.»

Un altre tema pre-reformista estretament connectat amb el pensament de Ramon Llull és el del blasme contra els clergues indignes, la profanació dels Llocs Sants i de

les cerimònies litúrgiques i la dissipació dels ordes religiosos. Ja vaig indicar en l'Apèndix esmentat més amunt que les primeres obres lullianes publicades per l'humanista francès foren, l'any 1499, juntament amb el *Liber de laudibus*, el *Clericus*, una mena de catecisme elemental compost per als clergues ignorants, i el *Phantasticus*, que enclou una veritable sàtira contra els clergues mundans. Vegeu un altre reflex d'aquell pensament en dos dels versicles interpolats :

- vs. 302: «Ingressus est amicus claustrum religiosorum et interrogauerunt eum an esset religiosus. Respondit: "Sic, religiosus sum amati mei". "Quam regulam sequeris?" "Amati", inquit, "mei". "Cui vouisti?" Respondit: "Amato meo". "Habes voluntatem?" "Non", dixit, "amatus meus habet illam". "Addidisti aliquid ad amati tui regulam?" "Nichil addendum esse ad perfectionem". "Sed, cur", inquit, "vos etiam cum sitis religiosi nomen non portatis amati, ne cum alterius nomen portetis amorem minuatis et cum alterius vocem audiatis, amatum non intelligatis?"»
(Aquest versicle es troba repetit dues vegades al text de l'edició del *Llibre d'Amic e Amat* de 1505, amb els núms. 302 i 352. La redacció del 352 es, en part, en estil indirecte);
- vs. 360: «Petitum est a nuncio amoris unde essent amato tot inutiles seruitores qui magis viles sunt, abiecti et contemptibiles quam homines seculares. Respondit nuncius amoris id vicio eorum prouenire qui habent summo amato (qui rex regum est) seruitores prouidere, qui neque scientiam neque vitam neque mores eorum ut oportet exquirunt et quos nollent in stabulo, sinunt ut magno regi seruiant in palatio et in sue mense purissimo ministerio. Unde debent duras temere retributiones cum vocabuntur ab amato ad reddendas rationes.»